

ПОДТЕКСТ КАО ИНТЕРПРЕТАТИВНИ КЉУЧ ДРАМЕ БОЈ НА КОСОВУ ЉУБОМИРА СИМОВИЋА

Универзитет у Стразбуру
Универзитет Сорбона

Апстракт: У овом истраживању осветлили смо подтекст који је користио Љубомир Симовић за настанак своје последње драме *Бој на Косову*. Реч је о веома комплексном подтексту који је укључио различите и књижевне и ванкњижевне изворе: усмену књижевност, средњовековну црквену књижевност, савремена историјска истраживања, различите интерпретације Лазаревог подвига, као и различита разумевања положаја Вука Бранковића у самој Бици на Косову и у периоду након битке, до његове смрти. Такође, с обзиром на то да је реч о веома захтевном и специфичном драмском жанру какав је историјска драма, с једне стране, и с обзиром на то да је Симовић једино ову драму написао у две верзије, у анализу функционисања подтекста у драми укључени су и текст из 1988. и онај из 2002. године.

Кључне речи: подтекст, драма, усмена књижевност, историја, Љубомир Симовић, *Бој на Косову*

Марта Фрајнд у својој књизи *Историја у драми – драма у историји* пише да је пишево опредељење за догађај који ће приказати дубоко повезано са његовим „људским или друштвеним схватањима“ (Фрајнд 1996: 14). Значај Битке на Косову 1389. године засигурно је незанемарљив, а како нас уче историчари савремене српске историје, битка је дубоко обележила српски народ: и национално и етнички. Потреба да се велики писци, какав је и Љубомир Симовић, врате томе историјском догађају, да га наново сагледају, да протумаче његов утицај на савремени тренутак, и његов значај, како за прошла тако и за садашња, а можда и будућа времена, сведочи, још једном, о значају самога догађаја.

Бици на Косову пажњу су посветили и Сима Милутиновић Сарајлија, Јован Стерија Поповић, Матија Бан и Јован Суботић (и други мање познати драмски писци) у XIX веку.

Двадесети век, са сопственим страшним ратовима, није остављао много простора ничему што је било пре њега. Ипак, националини и политички положај Срба у другој половини двадесетог века није могао да писце не врати размишљању о овом историјском догађају. Међу те писце спада и Љубомир Симовић, значајан песник, али свакако и незаобилазан драмски писац.

Велики драмски писци у двадесетом веку у српској књижевности, као што су, на самом почетку века, Нушић, а потом Велимир Лукић, Александар Поповић, Борислав Михајловић Михиз, Душан Ковачевић и други, нису се, вероватно у складу са својим поетикама, враћали историјској драми, односно, ако су то и чинили, нису историјски догађај постављали у центар драмске радње, као што је то случај са Симовићевом драмом. Стога сматрамо да у основи потребе Љубомира Симовића да се врати оваквом историјском догађају стоји то што је овај писац превасходно песник. С друге стране, тренутак у коме он пише своју прву драму *Бој на Косову* свакако је тренутак који би одабрао врсни драматичар коме није страна политичка драма. Можемо узети у обзир и то да је године када је изашла прва драма обележавана шестогодишњица битке, али је за овакав одабир, ипак, од круцијалног значаја био положај српског народа у тадашњој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Дакле, потреба да се у датом тренутку један важан писац осврне на догађаје на Косову 1389. сасвим је у складу са оним патриотским осећањима која су стоичког карактера.¹

Пишући о историјској драми, с посебним освртом на драме које за тему имају Косовски бој, Марта Фрајнд Симовићеву драму издваја као дело које има средишње место у поновној обради ове теме. Ауторка пише о драми из 1988. и, указујући на важне елементе у њој, показује и њене недостатке – који, како сматра, потичу управо из онога што је карактеристично за историјску драму, а то је друштвена актуелност.

Ова драма могла би да буде почетак нове трансформације у тумачењу Косовске легенде у нашој драмској књижевности, мада нам се чини да Симовић ову трансформацију није успео да изведе до краја; у његовој драми оштро се сукобљавају два тумачења легенде, а то на моменте веома штети овоме делу. Једно је Симовићева свест о универзалним слојевима значења у Косовској легенди и могућностима да се они развију у драму велике мисаоне ширине (о племенитом поразу, о витешкој етици, о царству небеском и царству земаљском, о духовним и телесним очима којима се људи и историја могу посматрати). Друго је његова жеља да Косово 1389. употреби као парадигму за Косово 1988, односно да легенду до те мере подреди садашњем тренутку да постаје нејасно о ком се Косову и о ком времену заправо ради. У том контексту у центру драме се појављује ново питање – како одбрани поново освојено па опет изгубљено царство земаљско (Фрајнд 1996: 189).

Марта Фрајнд сматра, дакле, да је Симовића омела политичка условљеност овога жанра.

¹ Тако је у претходном веку и један Јован Стерија Поповић, који представља референтну тачку са којом самеравамо драмске писце, увидео исту потребу. Без претензија да улазимо у расправу о друштвеним околностима у којима Стерија пише своју драму, сасвим смо сигурни да су те околности имале утицаја на Стеријин избор.

У своју драму *Бој на Косову*, написану 1988, о којој пише Марта Фрајнд, Симовић је уткао Бандићево тумачење легенде о Косовском боју, односно у своје виђење битке из XIV века, и значај битке на целокупан потоњи народ у потоњим вековима, Симовић је укључио Бандићево тумачење Лазаревог избора. Ово тумачење потпуно је изостављено у драми написаној 2002. Раслојавајући легенду о Лазаревом избору о којем пева „Пропаст царства српскога“ из Вукове друге збирке, Бандић истиче да је Лазар хришћански херој, који се бори и умире за веру. Потребу борбе за веру, а не само за национално-етнички опстанак једнога народа, аутор књиге *Царство земаљско и царство небеско* види управо у унутрашњим верским приликама. Наиме, реч је о томе да се српски народ у XIV веку још увек није у потпуности ослободио својих паганских веровања.

Narodna vera varirala је, očigledно, на размеђу хришћanskог и нехришћanskог. Često је хришћанска форма прихватана, али је она крила нехришћанску садржину (Bandić 2008: 230).

Због тога, сматра Бандић, и настају разлике између народне и хришћанске интерпретације Лазареве дилеме. У Симовићевој драми из 1988. овакво Бандићево разумевање Косовског боја препознајемо у Лазаревој реплици упућеној Милици:

Кад би ти знала колико је близу / мрак из кога мислимо да смо побегли!
/ И колико су близу гмизавци и звери / из чијих канџи мислимо да смо
утекли! / И колико је танко оно на чему стојимо, / и што нас дели од по-
нора и мрака! // На столу хлеб и вино, и јеванђеље, / а под столом стружу,
гамижу, гребу, / рогови, зуби, канџе, рачvasti језици, / бркови, репови,
пипци, чекиње, шапе! (Симовић 1989: 24).

У бити Лазаревог избора Бандић види кнежеву потребу да се отргне забраву – јер само та потреба може да оправда околности у којима Лазар умире. Отргнути се од заборава значи вечно живети јер у веровањима Срба постоји уверење да човекова душа живи и након његове физичке смрти, и све дотле докле га потомци памте (Bandić 2008: 39–47; 232–233). На овај начин се царство небеско, заправо, уместо на небо смешта у памћење потомака, односно, када је реч о Косовској легенди, у памћење једног народа. Али, како Бандић упозорава, суштина Лазаревог избора није само у томе да се сам кнез отргне од заборава својим витешким делом, суштина је да се Лазарев подвиг памти не због самог Лазара. Важно је и то што Лазар на Косову није погинуо сам, него је погинула и сва његова војска, односно – на Косову је изгинула велика већина тадашњег племства. Због тога „sudbina kneza Lazara nije ništa drugo do vrsta metafore, помоћу које је predstavljena историјска sudbina Srba“ (Bandić 2008: 235). Кључ у коме треба читати Симовићеву драму *Бој на Косову* насталу 1988. године јесте управо овакво виђење Косовског боја, у коме једна битка постаје метафора опстајања једног народа, али опстајања не физичког, него духовног.

Физичко уништење народних маса тешко је замислити. Но, уништење „душе“ народа, уништење његовог идентитета, често се догађало током историје. Такви су народи заувек силazили са историјске pozornice. У том смислу се смрт Лазара и „смрт“ српског народа могу изједначити. Њихове жртве имале су исти циљ. И Срби су – попут свог „cara“ – патили и умирали зато што су жељели да очувају свој идентитет, зато што су жељели да буду и остану Срби (Bandić 2008: 236).

Положај Срба, али и околности за које се видело да ће неминуовно доћи, могли су бити подстрек Симовићу да се осврне на овај важан историјски догађај у историји народа коме припада.

С друге стране, историјска драма као књижевна врста јесте условљена друштвеном актуелношћу. Чак и када је реч о драмама које за предмет имају сасвим универзалне теме, оне ипак, у датим околностима, бивају, барем кроз поједине позоришне интерпретације, друштвено актуелне. Дакле, и актуелни тренутак, и драма, а нарочито историјска драма као посебан жанр, условили су и избор теме и начин интерпретације Косовског мита.

Различите околности о којима је реч, као и занатски разлози о којима је писао сам писац, условили су да драму *Бој на Косову* имамо у две верзије, од којих је прва написана 1988. а друга 2002. Потреба да се текст ове Симовићеве драме измени сигурно је дошла преваходно из разлога које сам аутор образлаже у напомени уз другу верзију:

Драма је била преопширна, претрпана, развучена и спора. Огроман материјал је затрпао основну идеју [...] од постојеће двадесет једне сцене избацио сам десет, што чини ваљда половину првобитног текста. [...] Сцене које су остале скраћивао сам, сажимао, поправљао и дописивао. [...] Радња је постала прегледнија и драматичнија, захваљујући томе што је постала краћа и бржа [...] откад пишем за позориште, и о било чему да пишем, желим да створим могућност за *позоришну игру*. А шта је позоришна игра? Предуслов или циљ? И једно, и друго! Од ње зависи све, чак и оно што је од ње важније! Ако нема ње, на сцени не може бити ничег другог (Симовић 2003: 142–148).

Међутим, уколико су ови разлози били повод за прераду текста, ту прераду условио је и сам жанр историјске драме, којој припада Симовићево дело *Бој на Косову*. Сасвим је видно да су на промене у тексту утицале и промене у тумачењу Косовске легенде, те да неке разлике у тексту између две верзије потичу управо од оваквих разлика. Оне ће усложнити и анализу подтекста,² јер иако се основни чиниоци подтекста не мењају, код појединих драмских ликова, или драмских сцена, мења се употреба и обликовање извора који су били

2 B.: Gérard Genette. *Palimpsestes. La littérature au second degré*, Michael Riffaterre. *La production du texte*; Michael Riffaterre. *Sémiotique de la poésie*; Antoine Compagnon. *La Seconde main ou le travail de la citation*; Julia Kristeva. *Sémiotikè* и Миряна Янакиева. *Концептуални и терминологијски проблеми в литературознанието на XX век.*

подтекст драмском тексту. Обе верзије настале су на подтексту усменог предања о Боју на Косову, те се у подтекст утврђују: средњовековни списи о овом историјском догађају, епска поезија, народно виђење догађаја, као и, у наговештајима, мишљење историчара о догађају који је најснажније обележио српску историју и традицију.

Српска средњовековна књижевност Косовски бој памти у делима различитих жанрова – од житија посвећених кнезу Лазару, преко слова, похвала, служби, плачева, молитве и др. Мотиви који се налазе у поменутих списима углавном су исти, са малим одступањима у зависности од времена настанка дела. Они увек садрже: Лазарев одабир царства небеског, мотив да се војска Лазарева *наоружала* молитвама Св. Саве, да је Мурат са силном војском, али без преувеличавања, дошао на Косово, да је прво погинуо Мурат, па Лазар, ког су, живог, Турци ухватили и погубили, као и многу војску с Лазаром. Патријарх Данило III, како на то указује Ђорђе Трифуновић, био је сведок догађаја јер све што је он забележио у свом *Слову о кнезу Лазару*, историја је касније посведочила као аутентично. Патријарх Данило III сведочи и о Лазаревој вези са Душановим двором, као и о Миличином пореклу од Немањића. Он, као и други писци црквених списа насталих углавном после овога, казује да је турске војске било више него српске, али без хиперболизације. Однос, који и историја претпоставља, био је између двадесет или двадесет и пет хиљада српских ратника наспрам броја од између тридесет и четрдесет хиљада турских ратника.

Сам бој не описује се детаљно, а то је последица чињенице што у нашој средњовековној књижевности није било „воинских повести“. Ипак, постоје четири таква описа, и то у одломцима, а писани су схематски (Трифунувић 1968: 355–364). Непознати писац дела *Житије и начелство кнеза Лазара*, поред наведених мотива бележи и то да је за време битке остао један султанов син, а када пише о Лазаревим наследницима, према њима има критички став.

Када је реч о кнезу Лазару и Косовском боју, то је први пут да се у црквеним списима пише о поразу једнога владара, јер се до тада писало само о победама. Разлог ового је најпре то што је Лазар, кренувши у борбу против надмоћнијег непријатеља, који је притом друге вере, пошао у борбу не само као бранитељ нације него и као бранитељ вере Христове. Тако обликован Лазарев лик постаје, заправо, идеални лик мученика, што је нарочито уочљиво у *Служби кнезу Лазару* непознатог аутора, где Лазарев мученички лик досеже врхунац. У темељу овако схваћеног и овако представљеног Лазаревог лика стоји управо његов избор између небеског и земаљског царства. Мотив да владар бира небеско царство, и да у битку одлази са сазнањем да ће погинути, са свом својом војском, због чега

је крајње симболично што се пред саму битку причешћује, припада кругу мотива хришћанске црквене средњовековне књижевности. Захваљујући оваквом свом избору Лазар постаје ратник за веру, а његов одлазак у битку постаје подвиг. У првој верзији драме *Бој на Косову* Симовић преузима концепт Лазара-подвижника из средњовековних црквених списа, и инкорпорира га у лик аутентичног Лазара владара, који зна да у битку мора да оде без обзира на то како ће се она завршити – наиме, и у Симовићевом делу из 1988. године битка се води за веру а има значење борбе за идентитет. Лазарев лик у прерађеној драми (из 2002) ослобођен је подвижничког карактера.

Због значења које је црквена књижевност дала у Косовском боју, тај историјски догађај заузима изузетно значајно место у културној историји Срба. Наиме, Лазар је коначно учврстио православље као важан, односно као есенцијални елемент српског идентитета. Лазарев избор постао је метафора избора Срба уопште, када је реч о идентитету, и прерастао је у општенародни, односно општенационални избор. Видимо да место које су духовни – црквени писци дали Косовском боју, тој бици припада и по историји, што ће рећи и по стварном значењу. Да је стварно значење битке у коју је Лазар повео своје најбоље витезове такав, могло се претпоставити и на основу тога што је већ патријарх Данило III, који је био сведок времена саме битке, битку видео у том светлу. Лазарева одлука да се приклони царству небеском постала је чувар српскога идентитета, и као тако необичан чувар, она то остаје и данас, а Лазар – свевремени бранитељ таквога избора – постаје парадигма страдалника за веру и народ.

Међутим, ваља имати у виду и оно на шта нас савремена историја упозорава када су у питању турска освајања српских земаља (в. Екмечић 2011: 7–126).

У средњовековној црквеној књижености Лазарев лик обликован је и кроз беседе и молитве.

У молитвама је Лазар више окренут себи, док у беседама излази из себе, здружује се са свима. Стога у молитвама има више унутрашње устрепталости, личних виђења и зазива (Трифуновић 1968: 348).

Лазареве молитве потпуно су окренуте унутрашњем, и из тог личног и интимног дела душе показује се посебан пут на ком се губи отаџба. С друге стране, у беседама се налазе елементи на основу којих ће се у Симовићевој драми формирати Лазарев лик владара. Беседе представљају онај део који се везује за скуп војске пре боја, и у тим околностима јављају се у већини косовских списа.

У Симовићевој драми у Лазарево обраћање својим витезовима пре битке уткани су поједини елементи које налазимо у Лазаревој беседи коју је забележио патријарх Данило III:

[...] Да аште нам каја скрбнаја и приболезана будут, да не безблагодетни и неблагодарни о сем Богу будем. // Н аште мач, аште рани, аште и тму самртеји кључит се нам, сладко по Христе и о благодостији отачастве нашем да подимем. // Луче јест нам ва подвизе смрт, неже ли са студом живот, луче јест нам ва брани мачнују кончину подјети, неже ли плешта врагом нашим подати. [...] Не поштедим телеса наша ва боренији, да от подвигопложника светлије венце васпримем [...] (Трифуновић 1968: 340).

Овакво Лазарево виђење предстојећег догађаја налази се и у беседи коју бележи непознати писац, а која је део *Слова о кнезу Лазару*:

Братије и чеда, бољше јест нам да једин гроб всех вкупе примет нас, неже зрети родитеље и сродники наше ва туждују отводими земљу [...] (Трифуновић 1968: 341).

Лазареву беседу у којој се часна смрт за своју веру и свој народ супротставља нечасном животу налазимо и код Орбина:

Шта можемо да радимо? Можемо да умремо, али као људи; можемо да изгубимо живот, али уз нашу част, а на штету непријатеља; можемо да убрзамо овај последњи крај, до кога сви рођени стижу, али на нашу корист, а на штету непријатеља. Није ли много боље славно умрети, него стидно живети?... Ако се ми толико будемо изложили погибели, безмало презирући сопствени спас, ако се будемо супротставили и храбро напали непријатеља, видећете како очајање вади ваздан човека из невоље; и доводи га најчешће до оне узвишене мере задовољства, коју је једва могао да снева (Трифуновић 1968: 346).

Ђорђе Трифуновић закључује да су ове беседе морале имати извор у стварности, и да је Лазар уочи боја заиста говорио пред окупљеним ратницима. Лазарева беседа коју налазимо у овим списима, а посебно у деловима које смо издвојили као илустрацију те беседе, осветљава Лазарево виђење битке пред којом се овај необични владар и ратник нашао.

Такво Лазарево виђење битке Симовић укључује у драму, нарочито у прву верзију те драме. У *Боју на Косову* из 1988. Лазарево виђење битке како су је описали средњовековни извори, укључено је у Лазарево поимање битке у драми, а сам јунак га кроз бројне реплике у дијалозима са различитим саговорницима исказује. Оно је најпре исказано у разговору са Милицом, што можемо тумачити тако да Лазарево поимање Битке на Косову потиче из његовог приватног бића.

[...] Страдаћемо, овако или онако! / Али можемо да бирамо: да нестанемо пузећи, / као турске слуге и потурице, / или да изгинемо како приличи људима! (Симовић 1989: 20; Симовић 2008: 142).

Исто ово он наново исказује, али сада на Кнежевој вечери, која је својеврсни пандан сабору косовских бораца, што сведочи да је Лазарево поимање битке у складу и са његовим јавним бићем:

Није питање хоћемо ли или нећемо да се боримо, / него хоћемо ли или нећемо да постојимо! (Симовић 1989: 107).

Лазар своје виђење битке супротставља онима који су сумњичави, а који се пред битку, сасвим оправдано, појављују. Лазарево разумевање битке као часног страдања наспрам понижавајућег ропског продужења живота у агонији, налази се и у драми из 2002, али је оно ту поприлично ублажено јер се не поставља као основна и једина мотивација Лазаревог одласка у бој. У драми из 2002. инсистира се на томе да друге могућности нема, али не због тога што Лазар изричито жели да осигура српски идентитет, него су разлози војне природе, односно садржани су у чињеници да је Мурат већ на Косову, и да места за преговоре нема.

Љубомир Симовић је, поред средњовековних списа, за подтекст своје драме узимао и поједине усмене јуначке песме о Косовском боју. Он није користио све усмене песме које се тематски везују за Бој на Косову, било да је реч о онима са тематиком о догађајима што претходе боју било да је реч о онима са тематиком после боја. Симовић за подтекст пажљиво бира оне песме у којима се јавља његова главна тема – сам бој и догађаји конкретно везани за бој. На тај начин он ствара својеврсну *Лазарицу*. Песме за које се сасвим сигурно може рећи да их писац обухвата својом *Лазарицом* су: „Пропаст царства српскога“, „Комади од различнијех косовскијех пјесама“, „Цар Лазар и царица Милица“, „Косовка дјевојка“ и „Обретеније главе кнеза Лазара“ из Вукове друге збирке, који чине главни део епике што је подтекст драме *Бој на Косову*, и „Милош Обиличић убија цара Мурата“ (Петрановић 2³ и Миклошић 1).

Песме из Вукове друге збирке, када је реч о јуначкој поезији као подтексту драме *Бој на Косову* – заузимају средишње место. Симовић није увек узимао целовите песме, него поједине мотиве или догађаје, које је уткао у своју *Лазарицу*, водећи се хронологијом догађаја. Основна идеја песме „Пропаст царства српскога“ представља темељ прве Симовићеве драме *Бој на Косову*. У песми је представљена Лазарева дилема и одабир небескога царства. Тај одабир Симовић укључује у Лазареве реплике, најпре у разговору са Милицом:

На Косову треба да одлучимо / хоћемо ли горе, у Бога и светлост, / или доле у гмизавце и мрак! / Косово је вага на којој се мери / хоће ли нас бити, или неће! (Симовић 1989: 25),

а потом и у разговору са Бајазитом, у коме је идеја о одабиру небеског царства истакнута експлицитно: „овим страдањем купујем вишњи живот“ (Симовић 1989: 197).

3 Ј. Ређеп сматра да Петрановићева песма није народна.

Место основног подтекста, када говоримо о јуначким песмама, припада деловима разних песама које је Вук објавио под заједничким називом „Комади од различнијех косовскијех пјесама“. Већ је Вук саме комаде песама распоредио по хронолошком принципу, па тако први комад пева о Муратовом доласку на Косово и о захтеву који је султан упутио Лазару. Исти мотив иницијални је у Симовићевој драми (у обе верзије). Тако, заправо, у епској обради, бој има и драмску мотивацију, што Симовић вешто користи, али, опет карактеристично за нашег писца, он мотив од ког је пошао надграђује. Преобликовање полазног мотива уочава се у Лазаревом објашњењу зашто не може да преговара са Муратом: „Онај ко је потегла онолику војску, / и ко је превалио онолики пут / више не може да преговара о миру“ (Симовић 2009: 141).

Занимљиво је да Симовић у своју драму не уноси мотив Лазареве клетве. То је мотивисано тако што је Симовићев кнез у првој драми доминантно изграђен на подтексту црквених средњовековних списа, а кнез-мученик не може да проклиње, јер би клетва нарушила хомогеност Лазаревог лика. У другој драми, иако је кнез потекао из истог извора, код њега је доминантна црта савременог владара, који препознаје, поред спољашњег, и унутрашњег непријатеља. Но, упркос спознаји унутрашњег проблема, што се огледа у томе да поједини обласни господари сматрају да би и сами могли бити на Лазаревом месту, кнез ипак покушава да своје витезове и властелу одржи на окупу. Клетва у драми указала би на кнежеве сумње.

Уместо клетве, Лазар (драмски текст из 2002) се моли над трпезом. Његова молитва крајње је необична. Песнички уобличено Лазар моли Господа да њему и његовој војсци подари само једно зрно соли. Лазарева молба утемељена је на усменој књижевности и митологији. Зрно соли за које се кнез моли, заправо је симбол слоге, разума и савезништва, а када се погледа да је зрно и бело, лако се уочава алузија на чистоту. Лазару су, дакле, потребни витезови који у бој иду чиста срца. Само се за такве војнике може веровати да им у мислима није издаја. Уз то, со је и веома чест симбол Симовићеве поезије, те Лазарева молитва, поред сложеног подтекста, утемељење има и у самој Симовићевој поетици.

Трећи комад заправо је сам центар Симовићеве драме. Он тематизује кнежеву вечеру, која у драми представља место кулминације драмске радње и драме објављене 1989. и оне из 2002. Народни певач мотив оптужбе Милоша Обилића обликује тако да оптужбе исказе Лазар. Лазарева здравица, у којој ће он изговорити узнемирујуће речи, открива нам и његова осећања. Лазар жели да одабере коме ће првом наздравити чашу јер је сваки од његових витезова по нечему изузетан. Ипак, за предстојећи догађај најважније је јунаштво, што Лазара мотивише да прво наздрави Милошу. Међутим, народни пе-

вач мотивацију чини сложеном, те Лазар, који поступа као увређен епски јунак, Милошу наздравља и због сумње у њега. Односно, велики епски јунаци не могу крити такву врсту сумње, она за њих представља увреду – увреду зато што најбољи показује нелојалност, што је истовремено и непоштовање. На тај начин народни певач првенство у наздрављању мотивише и психолошки:

Та ником је другом напит нећу, / већ у здравље Милош-Обилића! / Здрав, Милошу, вјеро и невјеро! / Прва вјеро, потоња невјеро! / Сјутра ћеш ме издат на Косову, / и одбјећи турском цар-Мурату! / Здрав ми буди, и здравицу попиј, / вино попиј, а на част ти пехар! (Вук 1977: 196).

Милош Обилић, један од најхрабријих јунака српске усмене књижевности, реагује типски: „Скочи Милош на ноге лагане, / пак се клања до земљице црне“ (Вук 1977: 196). И одговор му је у првом делу типски: захваљује кнезу на здравици, али не и на беседи, због које ће се и заветовати да ће убити Мурата. У Милошевом одговору нарочито место имају стихови којима Милош Вука Бранковића означава као неверу:

Невјера ти сједи уз кољено, / испод скута пије ладно вино: – / а проклети Вуче Бранковићу! / Сјутра јесте лијеп Видов-данак, / виђећемо у пољу Косову / ко је вјера, ко ли је невјера! (Вук 1977: 197).

Првим стихом певач нам открива да је Милоша могао оклеветати само неко изузетно близак кнезу, односно онај у кога кнез има безусловнo поверење. Такво поверење може имати једино неко ко припада кругу Лазареве породице, ко кнезу уз *колeно седи*, ко му је *испод скућа*, што ће рећи – ко је у породичном окриљу. Завршни стихови Милошевог одговора, иако иду у круг типског, заправо разоткривају Вуков карактер и Вуков положај међу јунацима епске усмене књижевности:

Ако ли ми бог и срећа даде / те се здраво у Крушевац вратим, / уватићу Вука Бранковића, / везаћу га уз то бојно копље, / као жена кућел' уз преслицу, / носићу га у поље Косово! (Вук 1977: 197).

Милош Вука пореди са кућелом, те не само да га опредмећује, него га ставља у ред „женских“ ствари.

Иако Симовић за подтекст кнежеве вечере у драми узима догађаје са истоимене вечере у усменој књижевности, какве је обликовао народни певач, писац у овој сцени потом прави заокрет, који одговара природи драмског текста, те Лазарево наздрављање грубом упадицом преузима Вук Бранковић:

И ја бих, кнеже Лазаре, наздравио! / Ал ја бих здравицу почео с друге стране! / Не од првог, него од последњег! / Па, ако у последњем препознаш првог, / да моја здравица не буде утук на твоју [...]. / На Косову се неће сукобити само / две државе, Турска и Србија, / нити два народа,

нити два владара, / него два континента, / две вере, / два бога! / Ето у такву борбу, Лазаре, улазиш / а рука онога ко ће да те изда / вечерас је с тобом на трпези! (Симовић 1989: 116; уп. Симовић 2008: 202).

Истовремено, дакле, Лазар је скептичан према Вуковим оптужбама, а Милош не препознаје да се оптужба односи на њега све док не постане експлицитна. Такође, код Симовића не налазимо Вука каквог једним крокијем наговештава народни певач. Вук је у драми далеко богатија и комплекснија фигура, али фигура која је ипак грађена на подтексту Вука Бранковића из усмене традиције.

Четврти комад за тему има извештај о бројности турске војске. Извештај доноси Косанчић Иван и саопштава га Милошу, с којим се срео случајно. У драми, извештај доносе заједно Иван Косанчић и Милан Топлица, а читалац најпре, из њиховог разговора, сазна стварну слику о бројности војске, која одговара слици коју даје усмени певач, а потом извештај и у првом и у другом драмском тексту стиже до кнеза и осталих витезова. Понављање извештаја има важно место како у структури драмске радње, тако и у анализи усменог подтекста.

Најпре, преузимајући из усмене књижевности и нека њена стилска и поетичка обележја, Симовић преузима и понављање. Он је то исто чинио и у претходној драми насталој на усменом подтексту – *Хасанаџиници*. Преузимајући понављање писац преузима поетички маркер усмене књижевности, али не и његову доследну примену. Као што у *Хасанаџиници* уместо дословног понављања већ изреченог стоји реплика *џаква* и *џаква сџвар*, тако се и у *Боју на Косову* не дају два идентична извештаја. Користећи подтекст на особен начин, писац из усмене песме преузима Милошев савет Ивану да се кнезу не пренесе тачан извештај, како се кнез и војска не би забринули и уплашили, него да се способност турске војске ублажи:

Има доста војске у Турака, / ал' с' можемо с њима ударити, / и ласно их придобит можемо; / јера није војска од мејдана, / већ све старе хоће и хације, / занатлије и младе ћарције, / који боја ни виђели нису (Вук 1977: 198).

Милошеве разлоге усмени певач наглашава, и они не штете лику овог јунака, мада га показују као лукавог, какав је он и у неким другим епским песмама.

Симовићев Милош не може имати овакву особину. Милош у драми *Бој на Косову* представља чистог ратника – јунака. Он је близак лику Бошка из Михизове драме *Бановић Сџрахиња*. Како ни сенку сумње не би ставио на свог девичански чистог ратника и витеза, оно што Милош предлаже у народној песми, код Симовића то предлаже један од очевидаца – Топлица Милан. Извештај о бројности војске један је од примера на који начин Симовић мотив

који преузима из усмене књижевности преобликује стварајући ново уметничко дело.

Пети и последњи комад представља драматичну и хиперболизовану слику истакнутих јунака српске усмене епике, где се јунаци, опет по принципу првенства у својој вештини, показују као изузетни. Тиме, уједно, до нас допире слика страшне битке. Симовић развијену слику боја, којом пролазе три неустрашива јунака, Бановић Страхиња, Срђа Злопоглеђа и Бошко Југовић, универсализује и преноси на свеукупну војску. У драми, кроз говор јунака који представљају турску страну до читаоца/гледаоца допире поетско-симболична слика о храбрости и неустрашивости српске војске: „Срби се сручују као гвоздени водопад!“ (Симовић 2008: 237).

Остале песме из Вукове збирке које Симовић користи као подтекст за своју драму присутне су или кроз неки од мотива или је узета основна идеја песме и пажљиво уткана у драмско ткиво.⁴ Из песме „Цар Лазар и царица Милица“ преузима једну слику, односно један део слике извештаја из боја, и лик слуге Милутина као носиоца извештаја. Извештај из боја јавља се још и у песмама „Смрт Мајке Југовића“ и „Царица Милица и Владета војвода“, који представљају варијанте извештаја.

У драми објављеној 1989. Симовић, како смо показали, опширније преузима слику извештаја и користи је као подтекст на коме развија два драмска призора: „Вест о боју“ и „Вране од седам кила“. Почетну слику извештаја писац надграђује новим ликовима на чијим животима се показују последице боја. У другој, објављеној 2002, у „Турском динару или Епиглогу“ постоји извештај, али у траговима. Ипак, и овде се, путем антиципације, преносе последице које је крвава битка оставила на народ. Песма „Косовка дјевојка“ такође је на оригиналан начин уплетена у ткиво драме, али само у првој верзији. Песма „Обретеније главе кнеза Лазара“ препознаје се, такође, само у драми *Бој на Косову* написаној 1988. Интересантан је начин на који Симовић користи ову песму. Најпре, она се налази на идејном нивоу драме јер се у драми из 1988. инсистира на националном идентитету, чије учвршћивање представља једину шансу за опстанак читавог народа. У песми из Вукове збирке, нимало случајно, Лазареву главу, да је не би кљуцали стрвинари и да је не би коњи газили, у кладенац спушта Туре младо, које „јесте Туре, ал’ је од робиње, / родила га Српкиња робиња“ (Вук 1977: 204). Дакле, свест о пореклу постоји код младића што свету главу склања са страшног поља. Младићи који главу налазе четрдесет година касније су Срби, те песма потврђује значај Лазареве жртве: Лазар је успео да сачува

4 Бошко Сувајдић у свом тексту „*Бој на Косову* Љубомира Симовића и Косовска легенда“ указује на то да мотив „последњег времена“ Љ. Симовић црпи, сем из „старе српске књижевности, и из косовске епике, где је најизразитије заступљен у песми *Зидане Раванице*“ (Сувајдић 2021: 93).

идентитет за који је одабрао да страда у Боју на Косову. Антиципацијом кроз једну симболично-поетску слику што се креће кроз Симовићеву драму из 1988. писац шаље исту поруку као и народни певач. После битке, кроз народ пролази најпре старац с нарамком сена, а после и сељак са зобницом. И старцу сено и сељаку зобница светле необичном светлошћу, а на упозорења која добијају, уместо очекиване забринутости, следи одговор у виду реплика које сугестивно потврђују да је реч о Лазаревој светој глави.

Важан део подтекста чини и *Прича о Боју косовском*. Детаљну анализу *Приче* и могућност њеног настајања осветлио је Стојан Новаковић у књизи *Прича о Боју косовском*. Анализирајући разне преписе *Приче*, Новаковић закључује да је најстарији препис из 1745. године, а да је на формирање саме *Приче* велики утицај имала усмена књижевност. *Прича* почиње легендом о Урошевом убиству и кажњавању починилаца у Бици на Марици. Након тога Лазар, *џромисли божијом*, долази на власт. У *Причи* се сусреће и паралелни заплет – свађе Лазаревих кћери око тога чији је муж већи јунак, односно чији је муж лепши – чиме се мотивише Вуково облагивање Милоша код кнеза. Међутим, у *Причи* Лазар срчано брани Милоша, чак и када Милица, резонујући рационално, показује опрезност због новонастале ситуације. Извештај о бројности турске војске и овде доносе Милан Топлица и Иван Косанчић, а савет да не дају баш прецизан извештај како се Лазар не би предомислио, потиче од Милоша Обилића, баш као и у усменој поезији. Сусрет тројице витезова Вук Бранковић користи као доказ да је Милош издајица. Лазар овога пута у то поверује, и сву тројицу (Ивана, Милана и Милоша) на вечери осумњичи за издају. Милош се заветује да ће убити цара и уочи боја, уз помоћ Ивана и Милана, успева да уђе у турски табор и убије Мурата. Након тога три витеза се боре, а схватамо да би Милош преживео да женски глас који је дошао из облака није упутио Турке како да савладају овог чудесног јунака. Опис борбе тројице јунака са Турцима веома је драматичан и снажно обојен елементима заплета и перипетија из епске поезије. Такође, не може а да се не примети доминација броја три, који симболише небеско и духовно. Оно што је ново у *Причи* јесте да се овај догађај одиграо још пре него што је Лазар ступио у сам бој, односно током причешћа војника. Вук Бранковић, видевши, након овога, да их Турци опкољавају, саветује Лазару да беже, али Лазар одбија и одлази у бој, док Вук Бранковић са својом војском напушта бојно поље. У боју, Лазар се показао као спретан и неустрашив ратник, али га Турци ипак хватају, али не захваљујући својој храбрости и вештини, него пуким случајем – кнез је током боја упао у замку коју су сељаци направили за вука. Након што је ухваћен, Лазар се сусреће са Милошем, који је свој завет испунио. Ту се у *Причи* јавља један сасвим необичан мо-

тив, који карактерише Милоша Обилића као хришћанског витеза и верног Лазаревог поданика. Наиме, Мурат тражи да се, након што буду одрубљене главе Милоша и Лазара, Милошева сахрани крај његове – султанове, а Лазарева крај султанових ногу; на то Милош моли султана да буде обрнуто јер, како каже, њему не приличи да буде уз султанову главу, него Лазару. Завршни мотив *Приче* везан је за Лазареву породицу – говори о Милици која остаје са три сина и пет кћери.

Укратко смо навели мотиве и ток *Приче о Боју косовском* како бисмо лакше пратили комплексност Симовићевог подтекста. Сама *Прича*, како то показују Стојан Новаковић, Јелка Пеђеп (Пеђеп 1976: 239–267) и други проучаваоци, настала је првенствено на подтексту усмене књижевности, с тим што су, како тврди С. Новаковић, на стварање *Приче* утицали и црквени списи: *Житије кнеза Лазара*, *Слово о кнезу Лазару* Данила III, Раваничке хрисовуље кнеза Лазара (Новаковић 1989: 159–172).

Прича је, заправо, веома особена творевина: свакако је настала првенствено на подтексту усмених епских песама, али је присуство црквених списа неоспорно, нарочито у лику кнеза Лазара. Милош Обилић се у црквеним списима не помиње, али се помиње храбри витез што је убио Мурата на Косову. С друге стране, о Вуку Бранковићу не само да се не говори као о издајнику, него у списима нема речи о томе да је у бици, која је виђена као важан догађај у историји српског народа – било издаје. Сиже *Приче* могао је Симовићу послужити као подтекст драме, нарочито у првој верзији текста. Већина мотива, изузев споредног заплета о свађи Лазаревих кћери и свађи Милоша и Вука, среће се и у драми. Такође, како смо већ скренули пажњу, у драми из 1988, баш као и у *Причи*, Лазарев лик почива на црквеном поимању несрећног владара. И мотив Лазаревог пада у замку коју су сељани поставили за звери, налазимо и у Симовићевој драми.

Симовић у основ своје драме ставља оно што се налази у темељу поезије о Боју на Косову, а то су два подвига: Лазарев и Милошев (Маринковић 1998: 265). Управо због тога што кнежевим ликом, чак и у усменој књижевности, доминира подвиг, Лазар је снажно обележен духовним вредностима. Својим избором „Лазар је исход битке пренео из реалних оквира на апстрактни план морално-духовни, извојевао духовну слободу и пораз претворио у свету победу“ (Маринковић 1998: 266). Овакав Лазарев лик, који је творевина превасходно црквене књижевности, како смо то већ нагласили, био је прототип настанка Лазаревог лика у првој верзији драме. Драмски текст из 2002. у лик владара, поред подтекста о коме је било речи, укључује и заокрет ка друштвеном, и ка овоземаљском. Иако се у драми из 2002. Лазарев лик не одваја потпуно од првобитног прототипа, он је чвршће утемељен у лику владара пред којим је битка око које нема

преговора. С друге стране, лик Милоша Обилића Симовић не мења прерађујући своју драму из 1988. Настао у усменој епској песми, на подлози стварног витеза, чији је подвиг постао део приче о Боју на Косову, Милош Обилић је храбри витез који је оличење поштења, части и праведности. Милош Обилић, и његов подвиг, представљају нешто што је лично и појединачно, док је Лазарев подвиг могућ само за одабране јунаке, јер: „Лазар је пао витешки бранећи хришћанску европску цивилизацију од најезде варвара друге расе и вере са другог континента“ (Маринковић 1998: 267), док Милош брани своју витешку част. Притом је Милошев подвиг раван Лазаревом, о чему пише и Радмила Маринковић у књизи *Свештородна јосиода српска*.

Они обојица до краја испуњавају своју дужност у оквиру своје позиције у друштву. А она је различита. Кнез је представник самога врха феудалног друштва. [...] Милош Обилић је оличење витешког морала, феудалне верности, осећања дужности и личне части (Маринковић 1998: 269).

Разлика између ова два лика, коју Радмила Маринковић осветљава, представља важно место за разумевање различитости ликова Лазара и Милоша и њихових позиција и у драмском тексту.

[Лазар је] образац јунака – мученика ранохришћанске епохе, али и поборник античко-византијске владарске идеологије. Милош је плод нових народа, оних који су изградили европски феудални друштвени модел, а његове далеке претке налазимо из доба великих сеоба народа (Маринковић 1998: 270).

Зато, иако у центар своје драме поставља Лазарев и Милошев подвиг, Симовић Лазарев лик у драми *Бој на Косову* из 2002. драстично мења, док Милошев лик оставља исти. Промена Лазаревог лика мења заправо и његов подвиг јер укида оне елементе који су условљени хришћанском димензијом кнежевог лика.

Лик Вука Бранковића јесте још један важан лик у Симовићевој драми који настаје на усменом подтексту. При томе, код Вука Бранковића, нарочито у првој верзији драме, подтекст је изузетно сложен: поред усмене песме и *Приче*, велики удео у настајању овога драмског јунака имала је и историја, односно Вук Бранковић као стварна личност. Међутим, важно је разумети начин на који усмена традиција види лик Вука Бранковића јер, тако схваћен, Вук Бранковић ипак, и код Симовића, представља почетну тачку у настајању протагонисте. Вук Бранковић је изласком из битке, како то показује Ирина Деретић у својој студији о Косовском миту, прекршио заклетву коју је сам дао, те одатле потиче то зашто он постаје *јроклейи Вук Бранковић*, стога је његов поступак за усменог певача неморалан, нарочито када се самерава са ликом Стевана Мусића (Деретић 2014: 262–265). Вук Бранковић у народној поезији и у *Причи* заправо је метафора унутрашње неслоге код Срба а, према мишљењу Ирине Деретић, он

представља и универзални пример јер посредством овога лика „народна поезија преноси једну важну ‘истину’, универзалног, а не само националног карактера, да се дата реч, дато обећање мора испунити без обзира на промену околности“ (Деретић 2014: 268).

Ипак, како смо наговорили, овде је подтекст и сама историја, која нас учи да је улога Вука Бранковића била друкчија од оне коју му приписује епска песма. Вук Бранковић је битку преживео, што је такође поприлично утицало на место које су му доделили усмени певачи: преживети битку било је поистовећено са издајом. Међутим, историчари налазе да је Вук Бранковић после битке постао изузетно значајан српски господар. Момчило Спремић пише о томе да је након битке Вук Бранковић пружао још неко време отпор султану Бајазиту I. При томе, Вук се уздао у своје везе са Западом, али како му оне нису много помогле, и немајући куд – јер је Бајазит I почео да осваја његову земљу – признао је султана за владара и пристао да даје харач. Ипак, својим поступцима није потврдио себе као султановог вазала јер

[Н]ије [га] било „међу балканским вазалима“, које је Бајазит окупио код Сера 1393–1394, нити је пак учествовао у бици на Ровинама 1395. После Битке на Косову из 1389. године, Вук Бранковић је, дакле, Турцима пружао отпор, због чега су они ударили на његову земљу – Косово 1396. године, и почели да је харају, те је „Вук дочекао да изгуби државу коју је сам створио“. Узевши све ово у обзир историјски Вук Бранковић не би се могао назвати издајником, већ, напротив, господарем који се Турцима супротстављао готово у немогућим околностима (Деретић 2014: 265).

С друге стране, Лазаревићи су одмах признали власт Бајазита I.

Међутим, у Вуковој стварној личности постоје детаљи који су могли утицати на то да народни певач на Вука не гледа благонаклоно. Најпре, како смо навели, Вук је битку преживео, а након ње

[Б]ио је најзначајнији српски господар. Преузивши немањићки владарски придевак Стефан, истицао је да је „господар Србаља“ настојећи да преузме ранију улогу кнеза Лазара (Спремић 1988: 124).

На овом месту ваља подсетити да је Вук Бранковић, како на то указује историја, заиста имао за претке Немањиће, јер је „Младен родоначелник Бранковића био потомак Немањиног сина Вукана“ (Спремић 1988: 121). Ипак, народни певач није могао гледати благонаклоно на онога ко долази након Лазаревог мучког и витешког страдања, а нарочито не ако тај неко покушава да преузме улогу славног кнеза. Ове историјске догађаје сматрамо изузетно важним и за разумевање Вукове судбине у усменој епској песми, али и за разумевање лика Вука Бранковића ког обликује Љубомир Симовић, укључујући наведене историјске елементе у Вуков драмски лик.

У свом тексту о Бранковићима Момчило Спремић је осветлио и однос кнеза Лазара и Вука Бранковића. Вук је био кнежев зет, ожењен Лазаревом кћерком Маром, и њихов однос био је изузетно добар. Вук и Лазар су радили заједно, и заједно су побеђивали свог непријатеља.

Вук је водио самосталну спољну и унутрашњу политику, ковао свој новац. Лазар није имао права мешања у послове његове области. Вук му није био потчињен. Снага њих двојице била је у њиховом заједничком деловању (Спремић 1988: 124).

Историјска личност Вука Бранковића, а нарочито детаљи које смо овде издвојили, прототип је за настајање lika Вука Бранковића у Симовићевој драми, нарочито када говоримо о драмском тексту из 1988, где после боја почиње сукоб Милица – Вук, што је илустрација разлаза у стварности, између Лазаревих наследника и Вука Бранковића. И у драми из 1988. и у оној из 2002. Вук је веома самосталан: он је господар Косова, кује свој новац, а истиче се и веза са Немањинима. Симовић је, дакле, у драмском лику Вука Бранковића (лику око ког се косе историја и усмена песма) на занимљив начин спојио усмено предање и историјске чињенице. Одлучивши се да споји два опречна виђења ове историјске личности, писац ствара изузетно богат драмски лик, који је притом сасвим складан, и који је уједно и најуспелији драмски јунак Симовићеве драме *Бој на Косову*.

Поред lika Вука Бранковића, лик кнегиње Милице чини се такође веома сложеним и богатим по питању подтекста, нарочито у првој Симовићевој драми *Бој на Косову*. За изградњу јунакиње о којој је реч Симовић је користио превасходно усмене песме и црквену средњовековну књижевност. Миличин лик у оба драмска текста постављен је као лик верне супруге, која је увек уз свога мужа и владара, са којим дели и државне бриге. Делови кнегињиног lika који је приказују као заштитницу престола од потенцијалног узурпатора настали су на подтексту *Слова о кнезу Лазару*, плачева из средњовековне црквене књижевности итд. За лик кнегиње Милице у драми из 1988. нарочито је значајно дело *Слово о кнезу Лазару* Данила III. Кнегиња Милица је код Данила III представљена атрибутима који указују на њен историјски значај у вођењу државе након Лазареве смрти.

Удова Милица уз своје име носи атрибуте „благоразумна, мужеумна, милостива, штедна, благоуветљива“. Нису то произвољни хвалоспевни епитети. Они наглашавају Миличине људске особине. Атрибут „мужеумна“, на пример доста тачно одређује Миличин рад и вођење државних послова у тешким временима после косовског боја (Трифунуовић 1968: 54).

Овај средњовековни спис као подтекст за настајање Миличиног lika у првој драми *Бој на Косову* најснажније се истиче у епизоди „Две Србије: Лазарева и Вукова“. Милица ту упозорава узурпатора:

Сабор, који је устоличио на престолу Лазара, / устоличиће, над мртвим Лазарем, / с божијим благословом, и Лазаревог сина! (Симовић 1989: 236).

На Миличину реплику Вук не одговара, због чега кнегиња наставља у духу снажне и постојане заштитнице будуће владарске фигуре:

Такву дозволу од тебе нико и не тражи! / О томе одлучује државни Сабор, а не Вук! (Симовић 1989: 236).

Овако снажну Милицу, бранитеља мужевљевог престола, која жели да престо обезбеди свом сину, не налазимо у драмском тексту насталом четрнаест година касније.

Сложеност подтекста Симовићеве драме настојали смо да илуструјемо кроз три важна јунака из драмског текста и подтекста, на којима Симовић образује своје дело. Међутим, значајно је осврнути се и на чињеницу да се два драмска текста, иако имају исти подтекст, разликују управо по томе на који начин и у којој мери је подтекст коришћен. Тако су, на пример, у обликовању Вуковог лика изостали скоро сви они елементи који су потицали из историје, као и елементи у којима он сам себе представља као потенцијалног узурпатора престола. Самим тим недовршени, споредни заплет – сукоб Милице и Вука након боја – изостављен је из текста 2002. У обе драме Вук Бранковић је приказан као издајник, али је у другој он ослобођен елемената који га осветљавају и са једне друге стране, која није сасвим негативна. Наиме, реч је о томе да се, иако је Вук издајник, поставља питање шта га је мотивисало да напусти бој. Вук своје разлоге за преузимање престола казује поједностављено:

Зато, још данас, да сутра не буде касно, / ја ћу преузети Лазареву круну, / и, заједно с круном, Лазареве бриге! / Од тебе [обраћа се Милици] очекујем да ме у томе подржиш! [...] Прво, ја сам једини излаз за Србију! / Друго, тај излаз одговара и теби! (Симовић 1989: 232).

Дакле, Вукови разлози у првом драмском тексту имају и државнички карактер, а у другом то је сасвим изостављено. Такође, веома важно за разумевање промена у Вуковом лику свакако је и то што у драми 1988. године постоје два опречна виђења Вуковог положаја након боја, а та разлика настала је као последица укључивања елемената легенде и елемената историје.

Милица: Лазар на Косову није погинуо зато / да се отимамо око његове круне, / него је погинуо зато да опстанемо, / окупљени око његове главе! / Левчанин: Не око мртве главе Лазареве, / већ око живе главе Вука Бранковића! /

Милица: Жива јесте, али по коју цену? / Жива је зато што је издала Лазара! / А то је горе него да је мртва! /

Левчанин: Жива је зато што је била паметнија! / И што је мислила дубље!
И видела даље! (Симовић 1989: 233).

Симовић је, прерађујући своју драму, сасвим изоставио сукоб између колективног памћења сачуваног у предању о Косовском боју и мишљења утемељеног на историјским чињеницама, што је било веома важно за разумевање подлоге на којој настаје драмски протагониста Вук Бранковић 1988. године. Укључујући (1988. године) у своју драму историјске елементе Симовић, иако свестан да не може направити одступање од легенде, показује критички став према самој легенди.

Питање подтекста у драми *Бој на Косову* представља, можемо закључити на основу свега наведеног, најкомплексније питање Симовићевог књижевног дела. То је зато што Симовић за подтекст узима и црквену књижевност и усмену песму и *Причу о Боју косовском*. Истовремено, писац својом драмом осветљава сопствено виђење чувене битке, и у то виђење инкорпорира она тумачења која иду у истом смеру као и његов доживљај косовске легенде. С друге стране, четрнаест година после прве драме, Симовић пише прерађену драму *Бој на Косову*, која настаје на истом подтексту, с тим што се уочава промена у пишем виђењу догађаја о коме је реч, а та промена утиче на сам драмски текст. Притом се у оба драмска текста јавља још један важан елемент, а то је историја. Односно, историја и њено различито виђење појединих околности битке у односу на колективно памћење, какав је случај са Вуком Бранковићем, што Симовић, тамо где је то могуће, дискретно уплиће у своју драму, као што смо показали у овоме истраживању. Из свих ових разлога за разумевање и драмског текста из 1988. године и оног из 2002. године веома је важно имати у виду подтекст на ком Симовићеве драме настају, а тај подтекст је, понављамо, веома сложен.

Увид у подтекстуалну архитектуру Симовићевог *Боја на Косову* показује да драмски смисао не настаје из једног изворишта, него из трења између више традицијских и епистемолошких равни: црквено-средњовековног дискурса о мучеништву и избору, епске поетике која Косово претвара у наративни механизам колективног самопојачавања, *Приче* као хибридног медијатора између жанрова, те модерне историографије која уноси коректив у митско памћење. Управо у томе полифоном споју – у начину на који се мотиви, реплике, фигуре и композициони поступци пребацују из једног регистра у други – постаје видљива Симовићева поетичка стратегија: да се историјска драма не чита као „реконструкција“ него као лабораторија у којој се испитује како један народ у различитим историјским тренуцима производи своје етичке и политичке координате. Зато су разлике између драмског текста из 1988. и оног из 2002. више од

занатске редукције: оне су симптом промене односа између легенде и историје, између есхатолошког и државничког, између идентитетског максимализма и прагматике нужности – те, коначно, између онога што историјска драма мора да „памти“ да би била препознатљива, и онога што сме да доведе у питање да би била истинита.

Извори

Симовић, Љубомир. *Бој на Косову*. Београд: Српска књижевна задруга, 1989.

Симовић, Љубомир. *Драме*, књига прва. Београд: Београдска књига, 2008, 131–274.

Литература

Bandić, Dušan. *Carstvo zemaljsko i carstvo nebesko*. Београд: Ћигаја штампа, 2008.

Genette, Gérard. *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Éditions du Seuil, 1982.

Деретић, Ирина. „Зашто је Косовско предање истинито чак и ако је мит?“. У: *Историја српске филозофије III*. Прир. И. Деретић. Београд: Evro-Giunti, 2014.

Екмечић, Милорад. *Дујо крепање између клања и орања*. Београд: Evro-Gunti, 2011.

Јакићева, Мирјана. *Концептуални и терминолоички проблеми в литературознањето на XX век*, докторска дисертација одбрањена 2006. на Универзитету „Климент Охридски“ у Софији.

Карацић, Вук Стефановић. *Српске народне њесме*, књига друга. Београд: Нолит, 1977.

Compagnon, Antoine. *La Seconde main ou le travail de la citation*. Paris: Éditions du Seuil, 1979.

Kristeva, Julia. *Séméiotikè*. Paris: Éditions du Seuil, 1969.

Маринковић, Радмила. *Светлородна јоснода српска*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 1998.

Новаковић, Стојан. *Прича о Боју косовском*. Београд: Просвета, 1989.

Ређеп, Јелка. *Прича о Боју косовском*. Нови Сад – Зрењанин: Филозофски факултет – Центар за културу, 1976.

Riffaterre, Michael. *La production du texte*. Paris: Éditions du Seuil, 1979.

Riffaterre, Michael. *Sémiotique de la poésie*. Paris: Éditions du Seuil, 1983.

Симовић, Љубомир. *Бој на Косову*, друга верзија. Београд: Стубови културе, 2003.

Спремић, Момчило. „Бранковићи – обласни господари Косова“. У: *Свети кнез Лазар*, споменица о шестој стогодишњици Косовског

- боја 1389–1989. Београд: Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1989, 121–130.
- Сувајдић, Бошко. „Бој на Косову Љубомира Симовића и Косовска легенда“. У: *Семинар српског језика, књижевности и културе: предавања 9, 10*. Ур. Драгана Мршевић Радовић, Бошко Сувајдић. Београд: Међународни славистички центар, 2021, 89–108.
- Трифуновић, Ђорђе. *Српски средњовековни сјиси о кнезу Лазару и косовском боју*. Крушевац: Багдала, 1968.
- Фрајнд, Марта. *Историја у драми – драма у историји*. Нови Сад – Београд: Прометеј – Стеријино позорје – Институт за књижевност и уметност, 1996.

Livija Ekmečić

*L'hypotexte comme clé interprétative du drame La Bataille du Kosovo
de Ljubomir Simović*

Résumé

Dans cette recherche, nous avons mis en lumière l'hypotexte auquel Ljubomir Simović a eu recours dans l'élaboration de sa dernière pièce, *La Bataille du Kosovo*. Il s'agit d'un hypotexte d'une grande complexité, qui intègre des sources à la fois littéraires et extra-littéraires d'origines très diverses : la littérature populaire, la littérature ecclésiastique médiévale, les recherches historiques contemporaines, les multiples interprétations de l'exploit du prince Lazar, ainsi que les diverses compréhensions de la position de Vuk Branković, tant lors de la bataille du Kosovo que dans la période qui s'étend de l'après-bataille à sa mort. Par ailleurs, compte tenu de la spécificité et de l'exigence du genre dramatique concerné – en l'occurrence le drame historique –, et du fait qu'il s'agit du seul drame que Simović a rédigé en deux versions distinctes, l'analyse de l'hypotexte a également pris en considération l'influence possible des contextes socio-historiques des années 1988 et 2002 sur le texte dramatique lui-même. L'étude met ainsi en évidence l'évolution de l'approche de l'hypotexte, c'est-à-dire sa reconfiguration dans la version de 2002 par rapport à la première version du drame, avec une attention particulière portée à la construction des personnages dramatiques de Lazar Hrebeljanović, Vuk Branković et de la princesse Milica.

Mots-clés: hypotexte, drame historique, littérature orale, historiographie, Ljubomir Simović, *La Bataille du Kosovo*

Примљено: 2. 11. 2025.

Прихваћено: 19. 1. 2026.